

**ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ВЧИТЕЛЬСТВА УКРАЇНИ
ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-Х – КІНЕЦЬ 1950-Х РР.)**

У статті зроблено короткий аналіз архівних та опублікованих джерел важливих для вивчення повсякденного життя вчительства України другої половини 1940-х – кінця 1950-х років. Здійснено поділ джерел на окремі групи, подано їх коротку характеристику, а також встановлено достатність кількості джерел для дослідження стану соціально-економічних аспектів умов праці і життя вчительства, кадрового та матеріально-технічного забезпечення загальноосвітніх шкіл, а також впливу держави на ідеологізацію життя педагогічних працівників.

Ключові слова: Україна, джерела, вчитель, повсякденність, освіта, архів, документ, статистика.

Для розуміння сучасних процесів державного будівництва в Україні важливе значення має вивчення історії та перспектив розвитку освіти. Адже саме через освіту реалізується політика у створенні інтелектуального, духовного потенціалу нації, розвитку науки і техніки, збереження та примноження культурної спадщини народу.

Різностороннє висвітлення діяльності педагогічних працівників загальноосвітньої школи дає можливість відтворити суспільно-політичну атмосферу досліджуваного періоду, позбавитись ідеологічних упереджень, переосмислити історію України другої половини 1940-х – кінця 1950-х років. Без всебічного й об'єктивного дослідження діяльності педагогічних працівників не можна відтворити цілісну історичну картину повоєнних років.

Актуальність теми посилюється тим, що в історичній науці існують упереджені оцінки багатьох аспектів діяльності педагогічних працівників загальноосвітньої школи республіки повоєнного періоду. Це стосується шляхів та темпів відродження шкільної освіти, матеріальних умов, соціального статусу, повсякденного та господарського життя педагогічних кадрів, забезпечення школи вчителями, організації навчально-виховної роботи в загальноосвітніх школах в умовах ідеологічного тиску на вчительство України досліджуваного періоду.

Метою статті є дослідження джерельної бази, що розкриває діяльність освітян України в перші повоєнні роки. Адже на основі різнопланових джерел зможемо почерпнути більше інформації цінної для реконструкції діяльності шкільного вчительства досліджуваного періоду.

Дослідження теми вимагає залучення значного масиву архівних і друканих матеріалів, різних за походженням та інформаційними можливостями, які зберігаються у сховищах України. Джерельну базу дослідження складають різноманітні комплекси документів і матеріалів, які умовно можна поділити на декілька груп: 1) архівні матеріали; 2) опубліковані документи в збірники документів і матеріалів; 3) матеріали статистичних довідників; 4) публікації в періодичних виданнях; 5) мемуари та спогади свідків тогочасних подій. Вони є різнорідними за формою, змістом, ступенями достовірності, які так само формувалися під впливом процесів, що відбувалися у суспільстві.

Основою джерел є, головним чином, архівні документи. Значна частина матеріалів зберігається у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України (ЦДАВО України), які містять документи, що дають змогу об'єктивно висвітлити політику держави в сфері освіти, розкрити становище, умови праці та показати соціальний статус працівників освіти. При дослідженні проблеми чимале значення мають матеріали фондів Міністерства освіти Української РСР (фонд 166), Міністерства охорони здоров'я Української РСР (фонд 342), Центрального статистичного управління УРСР (фонд 582), Українського республіканського комітету профспілки працівників вищої школи і наукових установ та освіти (фонд 5098), ЦК профспілки працівників початкової і середньої школи УРСР (фонд 5099).

Вивчення документів з фонду Міністерства освіти УРСР (Ф. 166), де зібрані постанови, накази, розпорядження, інформації, звіти, доповідні записки, листи, статистичні дані, дають змогу прослідкувати провідні тенденції розвитку повоєнного шкільництва. Для з'ясування питання мають велику цінність документи, які містять матеріали розгляду справ та заяв освітян, листи та скарги, листування по заявах і скаргах у житловому питанні, умовах праці, соціальному статусі педагогів, що дають змогу відтворити реалії повсякдення вчителів.

З фонду Міністерства охорони здоров'я (Ф. 342) можна використати матеріал, що міститься в щорічних постановках, правилах і розпорядженнях про роботу освітніх закладів, зокрема, стану шкільної санітарії, про наявність профзахворювань серед педагогів та санітарно-гігієнічні умови праці. Тут містяться матеріали та листування з питань санітарного стану житлових будинків, зокрема, квартир і будинків, де жили вчителі, а також стану культурно-побутових установ у перші повоєнні роки.

У фонді Центрального статистичного управління (Ф. 582) виявлені матеріали, що характеризують показники роботи загальноосвітніх шкіл Української РСР, підсумки їх діяльності, відомості статистичного управління про чисельність працівників початкових, семирічних і середніх шкіл у досліджувані роки.

Матеріали, виявлені у фонді Українського республіканського комітету професійної спілки працівників вищої школи і наукових установ та освіти (Ф. 5098), дають змогу простежити матеріально-побутові умови і навчальне навантаження вчителів Української РСР.

Важливу інформацію про соціальний статус вчительства, ідеологічний тиск на педагогів у досліджуваній період містять матеріали архівного фонду Центрального Комітету професійної спілки працівників початкової і середньої школи УРСР (Ф. 5099). У фонді зберігаються постанови і розпорядження Народного Комітету СРСР з житлових (побутових), культурно-масових питань та з питань громадського харчування, зокрема, педагогів і учнів.

Значна кількість важливих для нас джерел, документів зосереджується у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Вони зосереджені головним чином у фонді ЦК Компартії України (Ф.1). Це, насамперед, протоколи засідань Політбюро і Секретаріату ЦК КП(б)У, з жовтня 1952 р. – Комуністичної партії України, та підготовлені матеріали до них, більшість з яких донедавна зберігалась у так званих «окремих папках». Власне, ці документи і визначають суть освітньої політики радянської держави досліджуваного періоду.

У фондах ЦДАГО України систематизовані доповідні записки, інформації та багато інших важливих документів, в яких відображаються матеріали про становище освіти в Україні. Велику інформативну цінність для дослідження теми мають заяви вчителів і батьків про стан і роботу шкіл, про суспільно-політичну роботу учителів.

Як показав аналіз, у сукупності архівні матеріали дозволяють висвітлити основні аспекти життєдіяльності учительства України повоєнних років. Крім того, вони дають підстави стверджувати, що радянські владні структури не лише уважно стежили, а й контролювали життя та діяльність педагогічних кадрів загальноосвітніх шкіл республіки.

Доповненням до архівних документів є оприлюднені документи вміщені в збірниках опублікованих документів і матеріалів. При висвітленні процесів, які відбувались у народній освіті України, досліджуваних років важливо використати партійні і державні документи тієї епохи: стенографічні звіти партійних з'їздів ЦК КПРС [1, 2] і матеріали з'їздів Компартії України [3]. Вони дозволяють дослідникам побачити процес вироблення теорії і політики партії, розглянути хід її організаторської діяльності щодо розвитку освіти. Разом з тим використання цих документів має односторонній характер. Їх багато цитували, коментували, але не піддавали критиці як історичне джерело.

Друга група джерел представлена широким колом документів партійно-державного апарату управління країною. Насамперед, це матеріали Верховної Ради УРСР [4]. На їх основі можливо зрозуміти дію механізмів функціонування влади і прийняття ключових політичних рішень. Зараз необхідно переосмислювати вже введені в науковий обіг документи як групи, так і місцевих архівів. Мова йде лише про ефективність їх використання в наукових дослідженнях, а не про те, щоб від них зовсім відмовитись і забути.

Наступна група джерел – це література радянської державної статистики. Вона є вираженням узагальнюючих цифрових показників, які характеризують культурно-освітній потенціал певної країни або окремих її регіонів. У них вміщено показники освітньо-культурного розвитку республіки, простежується динаміка розвитку загальноосвітніх шкіл. Частина статистичних збірників було присвячено конкретному вивченню стану освіти [5].

Важливим джерелом для розкриття проблеми є щорічники «Народне господарство Української РСР» [6,7]. Статистичні матеріали в них вибіркові та прикрашають дійсний стан справ у країні. Тому наведені матеріали мають іноді суперечливий характер, нерідко завуальовують об'єктивну реальність. Але не дивлячись на це, збірники досить об'єктивно відтворюють соціально-культурний і освітній розвиток республіки.

Важливим видом джерел є виступи керівників партії і радянської держави досліджуваного періоду. Широке поле сучасним дослідникам представляють праці М.С. Хрущова [8]. Сьогодні можна констатувати, що аналіз та історіографічна оцінка діяльності М.Хрущова набули в останні роки досить широкого розмаху. Знайомство з таким видом джерел дозволяє зробити висновок про те, що багато наболілих проблем суспільства залишилися невирішеними в республіці, а особливо в культурно-освітній сфері.

Серед публікацій із досліджуваної тематики окреме місце займає мемуарна література, яка вперше почала з'являтися по гарячих слідах подій, коли багато із діючих особистостей тієї епохи намагалися залишити слід в історії, пропонуючи своє трактування подій, які відбувались у країні [9, 10, 11].

Мемуари відображають лише сюжети нашої теми, вони містять всі сильні і слабкі сторони, які притаманні цьому виду джерел. Наявність мемуарної літератури дозволяє побачити нові грані, висвітлити з різних боків багато нових сторінок вітчизняної історії. У той же час наукове використання спогадів є непросту проблемою, мемуари є лише частиною історичної реальності, яка мала місце в середині 40-х – кінці 50-х рр. минулого століття.

Джерельну базу проблеми становлять і матеріали друкованих періодичних видань. Їх оприлюднення дає досліднику можливість «вжитися» в епоху, зрозуміти, в яких конкретно – історичних умовах жило вчительство, працювала загальноосвітня школа. На шпальтах газет нерідко друкувались листи, скарги вчителів на негаразди свого життя та побуту. Тут без прикрас, суворо і чітко подано панораму реалій освітянського способу буття, які як правило, офіційна пропаганда оголошувала «нетиповими».

Матеріали, які вміщені в газетах і журналах, важливо і необхідно критично використовувати у дослідженнях культурно-освітніх процесів в Україні в другій половині 1940-х – кінця 1950-х рр. При цьому слід враховувати, що у 40-80-х рр. вони видавалися в умовах однопартійної системи існування, а у 90-х – на початку ХХІ ст. видаються у суспільстві, де утверджується економічна, політична та ідеологічна багатоманітність.

Отже, можна стверджувати, що джерельна база до вивчення повсякденного життя вчительства України перших повоєнних років є достатньо широкою для комплексного розкриття запропонованої проблеми. Використання всіх зазначених документальних матеріалів з критичною їх оцінкою та узагальнене осмислення доробку попередників дає змогу дослідникам відтворити повсякденне життя вчительства республіки досліджуваного періоду .

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам: сборник документов. Т.3. 1946 – 1952гг. – М.: Госполитиздат, 1958. – 704с.
2. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам: сборник документов. Т.4. 1953 – 1957гг. – М.: Госполитиздат, 1958. – 846с.
3. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: в 2 т. – К.: Політвидав України, 1977. – Т.2. (1941 – 1976). – 1977. – 1022 с.
4. Хронологічне зібрання законів, указів президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. – К.:Держполітвидав УРСР, 1963. – . – Т. 2. (1942 – 1951рр.). – 1963. – 848 с.
5. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР. Статистичний збірник. – К.:Статистика, 1963. – 316 с.
6. Народне господарство Української РСР. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1957. – 535 с.
7. Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960. – 731 с.
8. Хрущов М. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні / М.Хрущов – К.: Держполітвидав, 1958. – 489 с.
9. Березняк Е. Пути развития всеобщего образования на Украине / Е.Березняк – К., «Радянська школа», 1964. – 129 с.
10. Білодід І. 40 років радянської освіти на Україні: матеріали до лекції / І.Білодід – К., 1957. – 30 с.
11. Тичина П. Піднести ідейно-політичну роботу серед учителів / П. Тичина // Радянська школа. – 1945. – №1 – 2. – С. 4 – 6.

Romanets L.M. Sources for Research on Everyday Life of Teachers in Ukraine in post-war period (second half of 1940s - the end of 1950s)

The paper offers a brief analysis of both archival and published sources that are valuable for researching everyday life of Ukrainian teachers during the period between the second half of 1940s and late 1950s. The sources are divided into separate published and unpublished groups and listed with their brief description. This work also presents an estimation of adequacy in number of the sources needed for research on the state of socioeconomic aspects of teachers' living and working conditions, along with the supply of human resources and technical and material equipment for work of general education schools. It also studies the influence the state had on ideologization of educators' life.

Keywords: Ukraine, sources, teacher, everyday life, education, archive, document, statistics.

Романець Л.Н. Источники к изучению повседневной жизни учительства Украины послевоенного периода (вторая половина 1940-х – конец 1950-х гг.)

В статье сделано краткий анализ архивных и опубликованных источников важных для изучения повседневной жизни учительства Украины и второй половины 1940-х – конца 1950-х годов. Сделано распределение источников на отдельные группы, дано их краткую характеристику, а также установлено достаточность количества источников для исследования состояния социально-экономических аспектов условий труда и жизни учительства, кадрового и материально-технического обеспечения общеобразовательных школ, а также влияние государства на идеологизацию жизни педагогических работников.

Ключевые слова: Украина, источники, учитель, повседневность, образование, архив, документ, статистика.

Статтю подано до редколегії 25.01.2017 р.

УДК 39 (478)

Т.В. Полек

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ У ПОСТРАДЯНСЬКОМУ МІСТІ: АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

У статті розглядаються теоретико-методологічні засади антропологічного дослідження міської культури на прикладі вивчення сільської молоді у пострадянському місті. Для дослідження пристосування мігрантів до міського середовища пропонується застосовувати теорію акультурації, яка пояснює процес зміни культури, що відбувається під час постійного прямого контакту між двома різними культурними групами. З-поміж теоретичних методів для вивчення цієї теми виділяються міждисциплінарний та культурологічний (соціокультурний і крос-культурний) підходи. З метою збору даних пропонується використовувати опитування (глибинне інтерв'ю, фокус-групове інтерв'ю, анкетування) та науковий пошук. У статті обґрунтовуються переваги застосування методів аналізу наративів, статистичного, а також роботи з експертами для аналізу зібраної інформації.

Ключові слова: акультурація, соціокультурний метод, крос-культурний метод, глибинне інтерв'ю, фокус-групове інтерв'ю, анкетування, метод аналізу наративів, статистичний метод, метод роботи з експертами.

Модернізаційні процеси на території України ставали причиною активної міграції селян до міст впродовж усього ХХ ст. і закономірно спричинили різке зростання міського населення. Моніторинг статистичних даних свідчить, що більшу частину загальної сукупності мігрантів із сіл до міст у всьому світі становлять молоді люди віком від 15 до 24 років [1, с. 245]. Визначальну роль у цьому відіграють особливі характеристики молоді як вікової групи, що більше схильна до ризику, легше пристосовується до нових умов та нових видів діяльності, має менше проблем зі здоров'ям та є більше активною. Однак проведення предметних антропологічних розвідок вимагає опанування теоретико-методологічного інструментарію роботи з групами внутрішніх мігрантів, який недостатньо розроблений в українській гуманітаристиці загалом і у вітчизняній соціокультурній антропології зокрема.

Перш ніж формулювати власні теоретико-методологічні візії звернемося до існуючих теоретичних напрацювань українських вчених у сфері антропологічних досліджень міського середовища. Як окремий напрямок пострадянської української історіографії етнологія та антропологія міста почали розроблятися М. Борисенком. Саме він вперше дослідив історію розвитку етнології міста в Україні, здійснив комплексний етнологічний аналіз міського побуту 1920–30-х рр. [2;3;4;5;6]. Крім того, М. Борисенко висловив власні міркування з приводу методики та методології дослідження міської культури. На думку вченого, головною особливістю вітчизняного урбаністичного контексту є те, що українські міста перебувають у перманентній динамічній трансформації, зокрема, у них постійно відбувається взаємовплив сільської та міської культур.

До схожих висновків дійшли й одеські дослідниці С. Коч та Г. Стоянова, які підняли питання методологічних проблем етнографічного вивчення міста. Серед нагальних аспектів дослідження міської культури ними виділяються розробка класифікації міст, взаємовплив сільської та міської культури, необхідність розширення джерельної, методологічної бази, дослідження історіографічних витоків, а також використання міждисциплінарного підходу [7;8;9;10].